

21. Ku phundlhana kumbe ku lwa hi switluka.

Varisanyana la'vatsong va Vatsonga va dyondza ku lwa hi mikhavi ni hi tinhonga hi ku phundlhana kumbe ku hundlana hi matluka kumbe magavi. Magavi i swirhabyana swa mirhi le'yi nga ni matluka yo tlhuma.

Vafana la'va tlangaka ntlangu lowu va wa tlanga hi ku rhula hi ku tiva leswaku a va lwi, kambe vo titlangela ntsena. Kambe swa tshusa swi humolerile leswaku va tshoholana ku fikela laha va lwaku ha kunene-nene. Kambe a swi tali ku humelela leswi.

Matlangela ya ntlangu lowu hi lawa :- ku sungula vafana vambirhi va tshova matluka kumbe magavi yo lwa ha wona. E vokweni ra ximatsi ku khomiwa gaxa ra switluka swo vika hi swona, e ka le'ra, xinene ku khomiwa magavi ya ku ba ha wona.

Ntlangu lowu wu tlangiwa mulwi unwana ni unwana a ri karhi a tibuma-buma hi ku vika kumbe ku tiva ka yena ku enghenisa. Ku enghenisa swi vula ku ba hambu ku ri karhi ku vikiwa. U ta twa l'a vikana a ku : "Hay chike ! Hay chovoyo ! Wa ndzi twa me mufana ! Ndzi sivile". Na yena l'a baka a ngenhisa laha ku vikiweke u ta twa a ku : "Teka u ti tsa ! Wa ndzi twa me mufana, ndzi ngenhisile!"

Ntlangu lowu a wu heli hi ku hlolana hikuva i ntlangu lo' wu endlaka ntsena leswaku mufana a xa e mahlweni, a kota ku tivikela ni ku ba laha a ku rhandzaka hambu ku ngu va ku vikiwile.

Hdzhaku ka swona vafana lava va ta qekiwa ni vanwana va lwa hi mikhavi kumbe tinhonga. Switluka i macungulo ya ku lwa hi mikhavi ni hi tinhonga.

22. Ku tlhontlha mipfi.

£Ntlangu wa ku ntlhotlha mipfi hi wunwana wa mitlangu ya vafana va Vatsonga va le Xipilongo. Ntlangu lowu wu dyondzisa varisanyana vunghwazi ni ku tiyisela.

2 cont.

22/2.

Vafana va sungula hi ku famba va lava laha ku nga ni xisaka xa mipfi. Se va longa tinghonga ta vona ni maribye, ni switluka, ni swa ku tifunengeta ha swona. Se hi kona va yaka ku ya hlasela xisaka xa kona.

Xisaka xi hlaseriwa hi vuthu ra vafana la'va hlomeke tinghonga, maribye, maqavi, ni swinwana. Vafana la'va swikama-nyongwa va pfanga ni ku tshinelela xisaka xa mipfi va nga hlomanga nchumu, va fika va xi pukutsela hi mandla, va dlayisa sweswo mipfi ya xona hikwayo. Vanwana va tlhontla mipfi hi ku yi hoxetela hi maribye va yimile e kule na yona, mikarhi yinwanyana va yi tlhontlha hi ku yi hundletela hi tinghonga ni matluka. Mipfi i swivumbiwa swo leva ngopfu. Ndzhombho wa mupfu wa vava ngopfu, na kona mupfu wu ni rivilo le'rikulu, u nge wu siyi !

Se loko yi tlhontlhiwa yo mbvoo, mbvoo, mbvoo, yi pomela la'va yi pfukaka yi va luetela, va ko va pfimba swikandza va ku nhe ! Se tindhloko ta vona ti pandza ti ku : wi! wi! wi! Kambe loko mipfi yi tisa xileswi, vafana a va yi langutisi hi mahlo va yi tshika yi va luma kambe va yi hundletela hi matluka va yi dlayetela yi ku bi ! Kambe la'va vutoya va tifunengete hi swifunengeto, ivi va ku pfoyo ! va titsutsumela. Kambe ha kanyingi mipfi ya hluriwa yi dlayeteriwa ni ku onheriwa xisaka xa yona. Se loko swi ri tano vafana va kipilongo va tsaka, va giya kee.

Se va teka xisaka xa mipfi leyi va yi hluleke va ya xi sweka ni swakunya swa timbyana ta vona le'ti rindzaka makaya ya vona ni vusiku. Ku vuriwa leswaku loko timbyana leti ti dyile mipfi ti ta leva ngopfu ku fana ni mipfi leyi ti nga tava ti yi dyile, se munhu a nge ringi ku nghena e mutini wa nwini wa tona ni vusiku.

Mikarhini yinwana vafana la'vakulu va tlharhisa la'vatsongo la'va ha sungulaka ku risa hi ku va khomisa tinghonga va va rhuma ku ya/hundla xihlaha le'xi nga ni mipfi le'yi tiviwaka ntsena hi la'va va rhumaka.

22/2 - 3

WGM

22/3

Vafana lava va fanela ku hu dla xisoka lexi va ri karhi va yimbelela va ku :

"Nwampfokorho, Nwampfokorho,
Huma, huma hi ku vona.
Nwampfokorho, Nwampfokorho,
Tana, tana u ta dya vuswa."

Vambuyangwana va endlisa leswi va nga tivi leswaku ku ni mipfi kola. Se loko yi va twa va ku hundlu! ka hundlu! ya va mbvomela yi ku mbvoo, ndzi! yi va lunetela. Se ku twala vuyo-yo-yo bya ku rila va ku : " Mananoo ! hi filee ! Yoo ! Hi lamulelencee."

Se e kulenyana lahaya, varhmeteli va vona va ku, thya, thya, thya, thya, thya, thya, hi mafenya va hleka va tiphina. Kambe hambi loko vambuyangwana la'va lunaweke va pandza tinhloko hi mindzhombho ya mipfi, va dyondze dyondzo le'yikulu ya ku xiya-xiya, kasi na vona varhmeteli va vona va kume ntaka ni mafenya.

4

23. Ku qekanisa.

Ntlangu wa ku qekanisa vafana la vatsongo wu tsakeriwa ngopfu hi vafana va Vatsonga. Ku qeka kumbe ku qekanisa i ku lwisa la'va nga holovangiki kumbe lava no tivane va nga tivaniki.

Tindlela leti vafana va ti tirhisaka ku qeka vafana i tinyingi. Vanwana va qeka vafana hi ku va gomorisana hi tinhloko kumbe ku dlidlimbetela unwana e ka unwana. Vanwana va ya e ka xifanyetana xinwana va ya xi byela leswaku manyana u xi rhukanile, kasi vo hamba. Se xi kariha ngopfu.

Se vaqeki va vona va xi eukela va ya e ka xinwana. Na xona lexi va fika va xi byerisa sweswo, va ku le'xinwana xi xi rhukanile. Se na xona xi kariha xi levela xifanyetana-kulobye.

Loko se swifanyetana leswi swi karihelene ha vumbirhi, vaqeki va swona va swi hlunganisa va vutisa ha xinwe-xinwe va ku :

WGM

"U ri wa ku hlula .Wa nwi chava na ? Iye ? A nga ku hlula na ? "
 Ha kanyingi xi hlamula xi ku : " A ndzi chavi mee . A nge
 ndzi hluli mee." Se vageki vavo va ku : " Gandha phela." Ku
 gandha i ku ba nnala wa wena ro sungula; i ku nwi tlhontlha
 hi ku nwi ba.

Se loko va vule sweswo, unwana wa vagekiwa u ta Gandha
 a ba nnala wa yena a ku nwi thwa ! Se i mbhipipi-mbhipipi,
 nyimpi yi sungurile, l'a wisiwaka hi l'a wisiwaka ; l'a
 phomaphomaka ngati hi tinhomafu na yena hi yena.

Se va ta lwa ku kondza unwana wa vona a ku : "Ndzi
 chavile ! Ndzi lamuleleni ! " Se hi kona vageki va vona va
 nga ta va lamula va va qhavurisana.

Vageki vanwana va mi qeka hi ku nusa sava va ri
 hlunguhla e vokweni, va ri karhi va ku : "Ndza tshwa ! Ndza
 tshwa ' . Ndza tshwa !" Se lo'wa nkanu u ta bakanya. Ku bakanya
 loku hi ko ku gandha ka kona. Nyimpi se ya sungula.

Ntlangu lowu^{wu} ha kambirhi : (1) wu dyondzisa vafana ku
 tilwela (2) wu tisa ntsako e ka vahlaleri.

24. Jejeje.

Jejeje i ntlangu wo nononhwa ngopfu ku wu twisisa. I
 ntlangu lo'wu tlangiwaka hi vafana vambirhi ni ku tlwela.

Ntlangu lowu wu tlangiwa hi masense ya mhangani la'ya
 tsemeleraweke ya pandzeleriwa, ya hambana-hambana hi vukulu
 bya wona.

Masense lawa i ya tinxaka timbirhi leti : (1)
Maphyimbyi la'ya nga masense la'makulu la'ya nga karhateki
 ku tlhava ka wona; ni (2) swiketu le'swi nga masense
 la'matsongo ngopfu la'ya nononhwaka ngopfu ku ya tlhava.

Mufana unwana ni unwana u ni xo tlhavela e ka xona
 sense le'rikulu ngopfu le'ri vuriwaka nahumbhu. Xinwana le'xi
 tirhisiwaka i khanjhu. Tikhanjhu leti i ta tinxala timbirhi :
 (1) tinhi le'ti hlontswisiweke swinene-nene e makumu ya tona,
 kumbe (2) mutwa wa muqokolo ni (3) banzala le'ri nga khanjhu

le'ri nga ni mavava kumbe mahari laha ri tlhavaka hi kona.

Ntlangu lowu wu sungula hi ku kuvanganyeta vana kumbe masense la'ya tsemeleriveke ya mhangana, la'ya vuthanisiwaka ya endla nhulu. Se mufana unwana ni unwana u veka nghumbhu ya yena e mahlweni ka yena ; se a teka khanjhu ra yena a copetela vana la'va fumbanisiweke hi nhulu, a hallisa hi laha a swi kotaka ha kona. I mphikizano lo'wakulu hikuva mufana unwana u ringeta hi matimba ku rholela vana votala ku tlula vanakulobye lava na vona va endlaka xipinyapinya xo va rholela e nhulwini ya swiketu ni maphyimbyi. Ku ta ku loko se nhulu ya vana yi herile mufana unwana ni unwana a va ni vana la' vanyingi kuabe la'vatsongo loko va ringanisiwa ni va vanakulobye lava a tlangka navo.

Swa pfuna ku va ni vana vo tala e ntlangwini lowu, ngopfu-ngopfu loko vana va kona ku tele la'va swiketu la'vatsongo ngopfu lava munhu a talaka ku hupa loko a ringeta ku va tlhava. Hi kwalaho-ke la'vo tlhariha va endla xipinya-pinya va tlhavetela swiketu le'swi nga swona swi nga ta va pfuna ku pyisa vanakulobye.

Ntlangu lowu wu dyondzisa vafana ku pakanisa swinene leswaku va nga ti va ni tihupa loko va copa kumbe ku hoxa xilo.

24/2 - 6 Loko se mufana unwana ni unwana a kumile vana va yena, wunwe wa vona u sungula ntlangu hi ku cheleta nakulobye l'a tshameke kusuhi-^Ksuhi na yena hi tlhelo ra xinene ra mucheleti. Ku cheleta swi vula ku veka sense kumbe nwana e nghumbhyini ya nakuloni leswaku a nwi copa. Loko mocopu a nwi tlhava a nga nwi hupi, nwana loyi i wa yena. Swi ta yisa swe swo ku fikola loko a heta vana va l'a nwi cheletaka kumbe loko a hupa. Loko mutlangi unwana, a hetile vana va l'a nwi cheletaka, mucheleti u ta cheleta hi nghumbhu ya yena. Mucheleti loyi u fanela ku tlhava kambirhi nghumbhu ya l'a nwi cheletaka a yi phohlisa a yi tlakusela e henhla hi rikhanjhu leri a yi tlhaveke ha rona. Hi ko loko a physisile nakulobye hi ku nwi hetela vana.

WGM

24/3

swa nononhwa ngopfu u heta swiketú hikwaso swa nakuloni u nga hupanga hikuva a swi tali ku ri munhu a kota ku copetela swiketú le'switsongo ngopfu a nga hupi.

Ku ta ku loko mucopi a hupa nwana l'a nga nghumbhyini, u fanele ku nwi tshiketa e nghumbhyini yoleyo a nga nwi hupela e ka yona, se a va yena a cheletaka nakulobye l'a nga vokweni rakwe ra xinene. Swi ta yisa sweswo ku kondza loko ku tlhela ku cheletwa l'a nga sungula a hupa. Yoloyi u fanele ku rhanga a copa nwana l'a nga rhanga a nwi hupa. Loko a nwi hupa nakambe, u ta nwi tshikisa sweswo a va yena l'a cheletaka nakulobye l'a nge vokweni ra yena ra xinene.

Swa humelela leswaku vana va unwana va copeteriwa va ku bi ! ku sala wunwe ntsena wa xiketú le'xitsongo ngopfu le'xi nononhwaka ku xi pakanisa. Loko mucopi a hupa xiketú lexi u fanele ku cheleta nwini wa nwana loyi.

Na kona swa humelela leswaku nakuloni a heta vana va wena hikwavo va ku bi ! ku sala wunwe ntsena loyi a nga e nghumbhyini ya wena, loyi u nga nwi hupetela ko tala.

Loko u tlhela u hupa nwana loyi, kambe u nga ha ri ni xa ku cheleta ha xona, u fanele ku nwi cheleta hi ye yaloyi a ku hluleke ku nwi tlhava l'a nga nghumbhyini ya wena.

Loko se na yena a nwi hupa u favele ku ku cheleta hi yena loko na yena a nga ha ri na xo ku cheleta hi xona. Se wunwe wa nwina u ta za a xi tlhava xiketú lexi. Se swi karhata la. Loko xiketú lexi xi hela hi ku tlhaviwa hi l'a heteriweke vana va yena, se ku ta cheletwa yena. Loko lo' wunwana a ha ri na vona vana, swa endleka leswaku a tlhela a heteriwa vona hi loyi a a nwi heterile vana loyi a a lave ku nwi pyisa. Se xi tlhela xi va xisohe-sohe tani hi le ku sunguleni ka ntlangu.

Kambe loko nwana lo'wa xiketú a tlhava hi l'a ku heteleke vana, u fanele ku nwi ha nghumbhu ya wena leswaku a yitlhava a yi phohlisa kambirhi, a yi tlakuaela e hembha hi rikhanjhu le'ri yi tlhaweke. A swi pfumetiwi ku ri yi

woki

24/4.
 cont. nyondzhoka nghumbhu leyi, kambe yi fanele k'ala yi namarhelane ni rikhanjhu, yi nga xululuki.

Ku nyondzhoka i ku xululuka ka rikhanjhu lo'ku humelalaka hi koleno ka ku rheta-rheta ka mhangani loko yi tlhaviwa laha ku nga tlhaveteriwa ko tala.

Loko nghumbhu yi ku nyondzhokela, ntlangu wu ta ala wu ya e mahlweni ku sunguriwa hi ku cheleta nwini wa nghumbhu le'yi hupiweke a cheletiva hi nghumbhu ya wena. Na yena u fanele ku tlhava nghumbhu ya wena yi nga nyondzhoki. Loko yi nyondzhoka, i xipinya-pinya futhi.

Kambe loko nghumbhu ya wena na yena yi nwi hlula ku yi tlhava, fanele ku tlaela a ku cheleta hi yena, tani hi le ku sunguleni. Se ku hela ka swona hi loka wunwe wa nwina a kota ku phohlisa nghumbhu ya nakulobye yi nga nyondzhoki. Se ntlangu wa ta va wu herile.

Mikarhi yinyingi swa humelala leswaku nghumbhu ya wunwana yi hlakala ngopfu yi nyondzhoka loko u yi tlhava. Loko u yi vonisa sweswo leswaku nghumbhu ya nakuloni leyi u fanelaka ku yi tlhava ya nyondzhoka-nyondzoka ni ku rheta-rheta, wa pfumeleriwa ku yi cheletela sava u nga si ringeta ku yi phohlisa. Leswi swi ta ku pfuna ku ri yi nga xululuki loko u yi tlakusela e henhla hi rikhanjhu leri u yi tlhaveke ha rona.

Ntlangu lowu hambu lewi wu tsakisaka swonghasi wu teka nkarhi wo leha ngopfu ku wu tlanga, kambe a hi ku tsakisa ka wona.

8

25. Khadi.

Khadi na yona ya va tsakisa vafana va Vatsonga.

E tikweni ra Xipilongo ku ni ximilani le'xi vuriwaka khadi, le'xi navaka xi khandziya e henhla ka mirhi ya nhova. Khadi yi lehile ni ku lala wongeti i ndhilina. Se vafana va Vatsonga va yi tsema ku leha ka yona ku va khume ra magoza ni ku tlula. Loko va yi tsemile, ya hundleriwa yi sala yi pfumala ni xikhutu kumbe hari.

Khadi i ya rihlaza e mmirini wa yona ni le matlukeni ya yona, kambe yi ni makwakwatimba yo basa la'ya pfaka ya phupheka-phupheka loko yi ri karhi yi tlangiwa.

Vafana vanwana va tirhisa tingoti kumbe tindhilima e matshanwini ya khadi e tindzhawini leti yi kalaka e ka tona.

E ku sunguleni ka ntlangu lowu, vafana vambirhi va khona khadi hi le makunwini mambirhi ya yona, se va yi ndzuluta yi ba e hansi yi tlhelela e henhla; yi ba hansi yi tlhelela; swi yisa sweswo. Se vafanakulobye va xaxanela hi ku landzelelana. Se ku nghena ha wunwe-wunwe a tlula a ku : tlukwa, tlukwa, tlukwa, tlukwa, humiyani, a huna hi ku tlula, khadi yi nga nwi khumbanga. Se ku landza wunwana, na yena a edlisa sweswo.

Mufana l'a tlulaka a za^ahuma khadi yi nga nwi khumbanga u endieswinene, a nga khagwanga. Ku khagwa i ku jila kumbe ku hoxa. Mufana l'a khagwaka se ku ts khoma yena khadi, loyi a a ri yena mukhomi se a teka nuzhawu ya yena e ka vatluli. Swi yisa sweswo.

L'a tlulaka vanwana hi la humetelaka a nga khagwanga ntlangu wu ze wu hela. Vanakulobye swa va vilerisa loko wunwana wa vona a va tlula a nga khagwi. Loko se ku nghena l'a va tlulaka, la'va baka khadi va ringeta ku nwi khagwisa hi ku ba khadi hi ku hatliscela ngopfu. Ku hatliscela loku ku vuriwa xiruru.

Vafana vanwana va kombisa ku vilela ka vona hi ku hupela loko va ba khadi. Ku hupela i ku nozuluta khadi yi nga bi hansi kambe yi ba mutluri milengeni kumbe e mmirini.

wChd

25/2*

cont.

Se mutluri u ta vilela loko va endla leswi a ku : "Mi
ba xiruru man! Ma hupela, man! "

Ntlangu lowu wu tlangiwa hi tindlela to
hambana-hambana , vanwana va tlula hi nnege wunwe ntsena,
vanwana va tlula hi milenge mimbirhi xikanwe, vanwana va tlula
va ri karhi va pfa va khoma e hansi, vanwana va yi bila
kambirhi e tlhelo ra xinene, kambirhi e tlhelo ra xinaetsi, swi
yisa sweswo.

A hi ku tsakisa ka swona ku vona khosi yi ri karhi
yi ku: Ndzuluuu, ndzuluuu, ndzuluuu, mufana a ri karhi a ku :
tlukwa jaja ! tlukwa jaja ! tlukwa jaja ! tlukwa humiyani !

End. ~~S.864~~ S.864